

**Илмий ва инновацион фаолият натижаларини
тижоратлаштириш инфратузилмаси ва унинг таркибий қисмлари**

Тошкент давлат иқтисодий университетининг мустақил тадқиқотчиси

Далиев Хусан Хожакбарович

Аннотация. Ушбу мақолада илмий ва инновацион фаолият натижаларини тижоратлаштиришни бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш мавзусидаги тадқиқот иши натижалари ақс этирилган, хусусан, илмий ва инновацион фаолият натижаларини тижоратлаштириш инфратузилмаси ва унинг таркибий қисмлари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар. Инновация, тижоратлаштириш, маҳсулот, бошқарув тизими, янги илмий ишланмалар.

Инновацион инфратузилма - инновацион жараёнларга хизмат кўрсатиш ва тарғиб қилишни ўз ичига олган вазифаларни бажарувчи инновацион субъектлар бирлашмаси.

Инновацион инфратузилма - инновацион лойиҳаларни амалга оширишни осонлаштирадиган корхоналар тўпламидир. Инновацион инфратузилма таркибига турли хил хизматлар турлари киради, масалан: менежмент, моддий-техник, молиявий, ахборот, кадрлар билан ишлаш, консалтинг ва ташкилий хизматлар.

Инновацион инфратузилманинг турли элементлари сабабли, инновацияларни қўллаб-қувватлашнинг асосий масалалари тартибга солинади, шу жумладан, ахборот, инновацион фаолиятни ишлаб чиқариш ва технологик қўллаб-қувватлаш, инновацион маҳсулотларни сертификатлаш ва стандартлаштириш, самарали ишланмалар ва инновацион лойиҳаларни амалга оширишда кўмаклашиш, шунингдек, инновацион лойиҳалар ва маҳсулотлар кўргазмаларини ташкил этиш, консалтинг ёрдамни кўрсатиш ва

бошқ.

Инновацион инфратузилмани шакллантиришнинг қуйидаги турларини (хусусиятларини) ажратиш мумкин:

1. Давлат модели. Инновацион инфратузилмани яратишнинг ушбу тури, маълум бир истиқболли йўналишларни такомиллаштириш ва таълим тизимини бюджет ҳисобидан молиялаштириш бўйича давлат дастурларига, шунингдек, турли хил фундаментал тадқиқотлар ва ишланмаларга асосланган. Давлат моделига мувофиқ ривожланиш стратегиясида кўпинча олий таълим тизимида таълим тизимини такомиллаштириш, хорижий технологик корпорацияларни маҳаллий маҳсулот ёки хизматлар ишлаб чиқаришга жалб қилиш бўйича узоқ муддатли дастурлари, шунингдек, илмий-тадқиқотлари учун муҳим имтиёзлар мавжуд. ва техник бизнес (айниқса, юқори технологияли маҳсулотларни экспорт қилувчи инновацион фирмалар). Тажриба шуни исботлайдики, дастлабки босқичда ушбу жараёнда муваффақият узоқ муддатли ёндашув ва катта моддий харажатлар ҳисобига эришилади.

2. Катта корпоратив лаборатория модели (XX асрда ишлаб чиқилган). Ҳозирги вақтда ушбу турдаги инновацион инфратузилмани яратиш ўз аҳамиятини йўқотиб, унинг ўрнини ташкилотнинг ички ва ташқи ресурслари тўпламини яратишга йўналтирилган децентрализация эгаллади.

3. “Очиқ инновация” ёки интеграция модели - инновацион инфратузилма яратишнинг мавжуд бўлган барча турларни ижобий таркибий қисмларини ўз ичига олади: давлатлараро йўналтирилган бўлиб, инновацион бозор иштирокчиларининг бюрократизация даражаси, корхонанинг ички ва ташқи ресурсларининг самарали ҳамкорлиги билан чуқур интеграциясига асосланган. Ушбу модель, бошқарувнинг мураккаблиги, жиддий жамоавий ёндашув, бошқарувчи ролининг ортиши, шунингдек тизимли ёндашув, етакчилик билан ажралиб туради. Бу ерда бошқарувчи тайинланиши, ходимларни рағбатлантириш, уларни зарур ресурслар билан таъминлаш ва тадқиқот вазифаларининг инновацион бозор талабларига мувофиқлигини

назорат қилишга мўлжалланган.

Инновацион инфратузилманинг элементлари қуйидагилардан иборат:

-инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва сотиш билан шуғулланадиган ташкилотлар (бизнес тузилмалари);

-инновацион лойиҳаларни молиялаштирадиган ташкилотлар (венчур фондлари, «бизнес фаришталари» тармоғи);

-янги маҳсулотлар ва жараёнлар тўғрисида билимлар яратадиган, фундаментал ва амалий тадқиқотларни, экспериментал ва дизайн ишланмаларини олиб боровчи ташкилотлар (университетлар, илмий-тадқиқот институтлари, конструкторлик бюролари)

Компаниянинг инновацион инфратузилмаси элементларини (масалан, ушбу турдаги инновацион фаол ташкилотларни, масалан, олий ўқув юртини) беш гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Марказлар. Инновацион нуқтаи назардан корхона фаолияти, технология узатиш марказлари (ТТМ), инновацион ва технологик марказлар билан таъминланиши мумкин; маркетинг ва тадқиқот марказлари, шунингдек, илмий-тадқиқот ва тижоратлаштириш марказлари, инновация ва ёшлар тадбиркорлиги марказлари;

2. Бўлимлар. Корхонанинг инновацион бўлимлари, бир нечта инновацион ривожланиш бўлимларидан иборат;

3. Институтлар. Инновацион технологиялар институтлари, тадқиқот ва турли хил инновацион институтлар. Кўпинча, деярли барча олий ўқув юртли факултетлари / институтлари инновацион ҳисобланади: баъзилари иқтисодиёт соҳасида, бошқалари биотехнология соҳасида ва бошқ.;

4. Илмий-ишлаб чиқариш мажмуалари (ИЧМ) лабораториялари, технопарклар, бизнес-инкубаторлар, конструкторлик бюролари, шунингдек тажриба майдончалари ва тажриба заводлари, МИПни қўллаб-қувватлашнинг турли тармоқлари билан намоиш этилади;

5. Бошқа элементлар. Юқоридагилардан ташқари, инновацион инфратузилмани қуйидаги элементлар билан ифодалаш мумкин: тадқиқот

ишлари бўлимлари, илмий мактаблар, саноат билан ўзаро алоқалар бўлимлари, ИТ-тузилмалар, МИП; илмий-техник кутубхоналар ва бошқалар [59].

Инновацион инфратузилма элементларининг заиф ўзаро таъсири, иқтисодиётнинг инновацион ривожланишининг энг муҳим тўсиқ омилларидан бири бўлиб туюлади. Бу янгиликларни тижорат мақсадларида амалга ошириш жараёнларининг секинлашиши, уларнинг фан соҳасидан ишлаб чиқаришга ўтиш хусусиятини белгилайди. Инновацияларнинг тижоратлаштирилиши, университетда бўлиб ўтаётган инновацион жараёнларни такомиллаштиришда қайта алоқа самарадорлигини сезиларли даражада пасайтиради.

Инновацион инфратузилма элементлари ва бизнес-жамияти ўртасидаги алоқанинг сустлиги, ишлаб чиқарилган инновацияларни тижорат мақсадларида татбиқ этишнинг етарли эмаслиги ва иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш сектори томонидан олинган натижаларга талабнинг камлигини белгилайди.

Инновацион фаолият натижаларини тижоратлаштириш катта аҳамиятга эга. Аввал таъкидлаб ўтилганидек, тижоратлаштириш - бу ишлаб чиқаришга жорий этиш натижасида илмий ишланмалардан фойда олиш механизмидир. Тижоратлаштириш, нафақат олимнинг янги формулани ишлаб чиқиши, янги инновацион технологияни яратиши, балки илмий ишланмалар, билим ва ғоялар бозорида намоиш этилиши, ишлаб чиқаришга жорий этилиши босқичларини, истеъмолчига етказилиб, даромад келтиришини ҳам ўз ичига олади.

Инновацияларни тижоратлаштириш инфратузилмаси субъектлари, минтақанинг йирик ва ўрта саноат корхоналари томонидан намоиш этилиб, улар қуйидаги йўналишларга бўлинган: импорт ўрнини босувчи, банклар, хусусий инвесторлар, университетлар ва бошқ.

Инновацион инфратузилмани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари:

- Технологиялар трансфери марказларини, бизнес-инкубаторларни, ихтисослаштирилган технопаркларни ва бошқаларни яратиш ва ривожлантириш. "бизнес-инкубация" нинг асосий тамойили - уларнинг ўсиши ва ривожланишини рағбатлантирадиган кичик корхоналар учун шароитни ташкил этиш;

- технологияларни узатишнинг ривожланган тармоғи, уларни, инновацияларни яратиш марказларининг трансмиллий тармоғига киритиш;

- инновацион лойиҳаларга венчур инвестициялар тизимини шакллантириш механизмларини ишлаб чиқиш;

- инновацион салоҳиятнинг юқори концентрациясига эга бўлган ҳудудларни, технологик ва инновацион зонанинг моделига мувофиқ комплекс илмий ривожлантириш;

- инновацияларни ривожлантириш учун ажралмас ахборот маконини шакллантириш.

Тижоратлаштиришни самарали амалга ошириш, ташкилотнинг илмий-техник фаолияти натижаларини тижоратлаштириш учун инновацион инфратузилмани шакллантирмасдан туриб амалга оширилиши мумкин эмас.

Шунинг учун, инновацияларни тижоратлаштириш инфратузилмаси, ўз ходимларининг интеллектуал фаолияти натижаларини ташкил этувчи ва / ёки амалга оширилишини таъминлайдиган ўзаро боғлиқ хизмат тузилмалари мажмуаси сифатида таърифланиши мумкин. Тижоратлаштириш, инновацион инфратузилманинг бир қисми бўлиши ёки билвосита равишда ишлаши мумкин.

Инновацияларни тижоратлаштириш – аслида технология бўлиб, инновацияларни яратувчилар ва истеъмолчиларни ўзаро боғловчи ўзакдир. Инновацияларнинг тижоратлаштирилиши - юқори технологиялардан бири ҳисобланиб, ҳозирда, ушбу инновациялар 1% ихтиро ва 99% тадбиркорлик билан боғлиқ. Тадбиркорлик - бу ишлаб чиқилган ғояни, бошқалар учун зарур бўлган маҳсулотга айлантириш мақсадида ишловчи технологиядир. Инновацияларни тижоратлаштириш учун, инфратузилманинг ҳар бир

элементини алоҳида кўриб чиқиш керак.

Технологиялар трансфери маркази. Эътибор қилиш керак бўлган биринчи ҳавола - ташкилот таркибида ёки ундан бўлак равишда фаолият юрита олувчи технология узатиш марказлари.

Технологиялар трансфери - бу технологияларни, “ноу-хау”ларни, асбоб-ускуналарни, маълумотларни, бошқа моддий ва номоддий манбаларни етказиб берувчиларни даромад олиши ёки узатувчи ва қабул қилувчи томонлар томонидан фойда олиш мақсадида билимларни ташиш жараёнидир. Шу билан бирга, жараёнга таълим муассасалари, инновацион марказлар, маъмурий тузилмалар, матбуот, банклар, турли хил инвестиция фондлари ва ёрдамчи ишлаб чиқариш ташкилотлари жалб этилади.

Трансфер - нафақат маълумотни узатишни, балки уни ушбу маълумот манбасини фаол ва манфаатдор иштирокида ишлаб чиқишни ҳам ўз ичига олади. Технологияларни узатиш марказининг асосий фаолияти, инновацияларни ривожланиш соҳасидан, уларни амалда қўллаш соҳасига ўтказиш билан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуини амалга ошириш билан боғлиқ [207].

Давлат бюджетига, инновацияларга бўлган тижорий талаб сустиги сабабли, турли экспериментал лойиҳалаш ва тадқиқот ишларига сарфланган маблағлар қайтарилмайди. Бунинг сабаби, мамлакатда, технология узатиш тизимининг самарадорлиги сустигида.

Бундан ташқари, фан ва таълимни бирлаштириш лозим бўлиб, бу инфратузилмани яратиш бўйича лойиҳаларни амалга оширишга имкон беради, масалан, инновацион фаолият учун кадрлар тайёрлашда олий таълим салоҳиятидан марказий равишда фойдаланадиган, университетлараро ресурс марказлари, инновацион лойиҳалар мониторинги ва уларни қўллаб-қувватлаш ва тарғиб қилиш, университетларда инновациялар соҳасида қўшимча касбий таълимни фаоллаштиришга ёрдам беради, масалан, хавфни бошқариш, интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш, технология аудити, венчур инвестициялар, лойиҳалар ва бизнес-режаларни ишлаб чиқиш ва бошқ.

Инновацияларни тижоратлаштириш улушини ошириш учун, ҳудудий технологиялар трансфери марказини (ТТМ) яратиш муҳим аҳамиятга эга:

- минтақадаги корхоналарнинг инновацион фаолиятини ахборот билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш (инвестиция лойиҳалари маълумотлар базасини яратиш);

- инновацион фаолиятни ташкил этишнинг янги шаклларини ривожлантириш;

- технологияларни узатиш билан шуғулланадиган ташкилотлар фаолиятини таркибий тузиш;

- бизнесни режалаштириш тизимини ривожлантириш;

- янги технологияларни иқтисодий баҳолаш тартибини такомиллаштириш;

- инвестиция лойиҳаларини баҳолаш тартибини такомиллаштириш;

- инновацион бошқарувчиларни тайёрлаш тизимини ишлаб чиқиш;

- ТТМ ва давлат органлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликнинг институционал асосларини ишлаб чиқиш;

- бозорга юқори технологик маҳсулотларни чиқариш тизимини ишлаб чиқиш;

- тизим таҳлили асосида олий таълимнинг илмий салоҳияти ва ташқи муҳит ўртасидаги доимий алоқани ривожлантириш ва таъминлаш.

ТТМ фаолиятининг натижаларидан инновацион бошқарувчиларини тайёрлашга асос бўлган асосий фанларнинг таълим дастурларини модернизация қилишда фойдаланиш мумкин: инновацион менежмент, инвестиция сиёсати, бизнесни режалаштириш, инқирозни бошқариш, ташкилот назарияси, бошқарув қарорлари, маркетинг ва бошқ., шунингдек, уларнинг услубларини такомиллаштириш, фан ва амалиёт ўртасидаги алоқани мустаҳкамлаш, келажакдаги менежерлар орасида инновацион фикрлашни ривожлантириш йўналишида ўқитиш.

ТТМни жорий этиш, талабалар лабораториялари ўртасида инновацион соҳадаги илғор корхоналар билан ўзаро алоқаларни ўрнатишга имкон беради,

илмий-тадқиқот ишларининг айрим илмий-тадқиқот соҳаларида менежерлар учун юқори ихтисослаштирилган ўқув курсларини тайёрлашда асосий илмий натижалардан фойдаланиш, халқ хўжалиги ташкилотлари учун бошқарув кадрларини тайёрлаш.

Технопарк. Технопарк - бу илмий-тадқиқот институтлари, саноат объектлари, бизнес марказлари, кўргазма майдончалари, ўқув муассасалари, шунингдек хизмат кўрсатиш объектларини: транспорт воситалари, кириш йўллари, турар-жой жамоаси, хавфсизликни бирлаштирган мулк комплекси.

Инновацион технологик парк дирекцияси номидан инновацион технологик парк (бундан буён матнда инновацион технопарк деб юритилади) инновацион фаолиятни амалга ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиладиган ягона моддий-техника мажмуаси бўлган ҳудудга мулк ҳуқуқи асосида ёки бошқа қонуний асосларда эгалик қилувчи юридик шахсдир.

Инновацион технопарк резиденти инновацион технопарк ҳудудида инновацион лойиҳани амалга оширувчи юридик ёки жисмоний шахсдир.

Инновацион технопарк фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

илм-фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлашга кўмаклашиш;

инновацион тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашиш;

инновацион фаолият субъектларига моддий-техник, ташкилий-услубий, молиявий, ахборотга оид, маслаҳат хизматлари ва бошқа сервис хизматлари кўрсатиш;

инновацион лойиҳаларни бошқаришда кўмаклашиш;

янги ишланмаларнинг тажриба-саноат синовларини ўтказиш ва интеллектуал мулк объектларига ҳуқуқий муҳофаза берилишига кўмаклашиш;

юқори технологик ва инновацион ишлаб чиқаришларни ташкил этишдан манфаатдор бўлган маҳаллий, хорижий инвесторларни ҳамда тадбиркорлик субъектларини жалб этиш;

инновацияларни ташқи бозорда илгари суриш мақсадида ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишда кўмаклашиш;

инновацион фаолият субъектлари ўртасида узвий ва амалий ҳамкорликни таъминлаш.

Инновацион технопаркнинг асосий вазифаси унинг резидентларини қуйидаги йўллар билан қўллаб-қувватлашдан иборат:

бозорда реализация қилиш учун янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот чиқарувчи ишлаб чиқаришларни ташкил этишга кўмаклашиш, шунингдек янги ёки такомиллаштирилган технологияларни ўзлаштириш;

кўчар ва кўчмас мулкни, шу жумладан турли функционал мақсадларга мўлжалланган хоналарни шартнома асосида ижарага бериш;

тажриба намунасини тайёрлаш ҳамда уларнинг синовларини ўтказиш билан боғлиқ ишларни ва бошқа тажриба-конструкторлик ишларини бажариш;

маҳсулотни сертификатлаштириш ва рўйхатдан ўтказиш бўйича хизматлар, шу жумладан интеллектуал мулк объектларига ҳуқуқий муҳофаза бериш бўйича хизматлар кўрсатиш;

кўرғазмаларда, конференцияларда ва бошқа тадбирларда уларнинг иштирок этишини ташкил қилиш орқали инновацион маҳсулотни, технологияларни илгари суриш;

инновацион технопаркнинг илмий, илмий-техникавий ва инновацион фаолияти билан боғлиқ бўлган бошқа хизматлар кўрсатиш (ишларни бажариш).

Технопаркларни яратишнинг асосий мақсади - турли хил фаолият соҳалари мутахассисларини бир жойда бирлаштириш. Тадқиқотчилар технопаркларда илмий ишларини илмий-тадқиқот институтларида олиб бориш, олий ва ўрта таълим муассасаларида дарс бериш ва тадқиқотларининг илмий натижаларини амалга оширишнинг барча босқичларида қатнашиш имкониятига эга бўлишлари мумкин. Технопарк ташқи компания томонидан бошқарилади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 06.07.2022 йилдаги ПФ-165-сон “2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони.
2. Давлатов С.С. Мамлакат иқтисодиёти рақобатбардошлигида олий таълим сифатининг таъсирини баҳолаш// Иқтисод ва молия. –Тошкент, 2013. –№12. – Б. 24-29.
3. Джаббарова Н. Неопределенность в управлении инновационной деятельностью// Биржа эксперт. –Тошкент, 2012. -№7-8, –С . 61-64.
4. Жураев С. Переход Узбекистана к наукоемкой экономике// Бозор, пул ва кредит. –Тошкент, 2012. –№12. –Б. 32-35.
5. Жўраев А. Инвестиция фаолиятини рағбатлантириш// Жамият ва бошқарув. –Тошкент, 2011. –№ . –Б. 82-85.
6. Заирова Ф. Подготовка рабочих кадров и повышение их квалификации как фактор инновации в отраслях промышленности// Биржа Эксперт. –Тошкент, 2010. –№8. С. 57-63.
7. Зайнутдинов Ш.Н. Потенциал и эффективность науки / Г. Биржа. –Тошкент, 2012. -№116 (1527). –С. 13.
8. Зуфаров Ш. Инновациялар намоён бўлиш хусусиятлари// Жамият ва бошқарув. –Тошкент, 2010.–№ . –Б. 132-134.
9. Ибрагимов Б. Модернизациялаш шароитида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини шакллантириш// Биржа Эксперт. – Тошкент, 2011. –№1-2. –Б. 32-34.
10. Исламов А. Модернизация жараёнининг таркибий қисмлари// Жамият ва бошқарув. –Тошкент, 2011. –№ . –Б.128-129.